

Koltai Kornélia – Zsengellér József (szerk.):
Héber üdvözlőversek és a peregrináció

(BUDAPEST: MAGYAR HEBRAISZTIKAI TÁRSASÁG –
L'HARMATTAN, 2023)

A művelt laikus irodalmi közvélemény jelentős része is alighanem meghökkenve kapná fel a fejét, ha egy előadás vagy tanulmány címe héberül író magyar költők munkásságának bemutatását ígérné. Egy szűkebb, hebraista vagy régi magyar irodalommal foglalkozó közönség persze mindig is tudatában volt annak, hogy a XVII. században a magyarországi protestáns értelmiségre nemcsak a héber nyelv ismerete, de használata is jellemző volt. Mindig ismert volt, hogy a különleges alkalmakra írt és elmondott héber nyelvű szövegek sora a peregrinusok által írt köszöntőversektől egészen a Kelp Márton által Apafi Mihály temetésén elmondott gyászbeszédig terjed, ámde szövegkiadások és átfogó kutatások hiányában ez a hagyomány gyakorlatilag ismeretlen volt a nem specialista közönség számára. Ezért fontos tudománytörténeti eseménynek tekinthető, hogy 2023-ban egy különleges kutatás eredményeként napvilágot látott *A héber üdvözlőversek és peregrináció* című tanulmánykötet, amely ennek a különleges hagyománynak a talán legfontosabb szövegtörzsetét, a *carmina gratulatoria*, azaz a köszöntőversek műfaját vizsgálja.

A kötet a fűlszöveg szerint „a keresztény hebraisztika eddig ismeretlen darabjainak feltárását tűzte ki célul.” A megfogalmazás azonban túl szerény, mivel a tanulmányok alapján bátran kijelenthetjük, hogy a kutatás több tudományterületet is gazdagított, a keresztény hebraisztikán túl a magyar irodalom- és művelődéstörténetet, általában a művelődéstörténetet vagy éppen a héber nyelvű irodalomtörténetet, de a peregrinációk és háttértörténetük történetén keresztül a történelemtudomány számára is releváns adalékokkal szolgál. A kutatás célja persze nem irodalmi kánonképzés volt, és a régi magyar irodalom vagy a héber irodalom kánonját aligha fogja befolyásolni a tárgyalt szövegtörzset, de a kánon peremén bár, mégiscsak ugyanúgy a magyar irodalomtörténet részét képezi, ahogyan például Janus Pannonius latin nyelvű költészete, és mindenképpen izgalmas fejezete a magyar művelődéstörténetnek is; miközben a héber nyelvű irodalom határterületein is helye van. A hebraistákon és néhány irodalomtörténeti specialistán kívül a tágabb közönség számára kevéssé ismert, hogy héber nyelvű költészet nemcsak a zsidó irodalom belül létezik, és nemcsak zsidó szerzők tollából (gondoljunk például a modern héber irodalmi nyelv egyik fontos alakítójára, az orosz keresztény költőnőre, Elisevára,

vagy a modern izraeli irodalom héberül író arab és drúz szerzőire, például Anton Sammaszra, Reda Mansourra vagy Naim Araidira); a magyar peregrinusok héber nyelvű munkássága így ebbe a hagyományba is illeszkedik. Önmagában az a tény is kutatásra érdemessé teszi ezeket a szövegeket, hogy több kultúra határmezsgyéjén születtek, ekként a XVI. századi történelem, vallástörténet és kultúra több szegmenséről is fontos képet nyújtanak.

A tanulmánykötet – amelynek bemutatójára 2024. február 4-én – az éves Schweitzer József Emlékkonferencián került sor a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán, egy ötfős kutatócsoport többéves munkáját mutatja be. A kutatócsoport tagjainak – Biró Tamás, Götz Andrea, Juhász Szandra, Koltai Kornélia és Zsengellér József – többsége hebraista, de hasonlóképpen járatos más tudományterületeken is: van köztük irodalmár, teológus és számítógépes nyelvész; míg a csoport ötödik tagja nyelvészként, szakfordítóként és terminológusként egészítette ki a csoport munkáját. Arra a kérdésre, hogy hogyan, mikor és miért vetődött fel a kutatócsoport létrehozásának ötlete, Zsengellér József előszava számol be. Royston M. Roberts a *serendipity*, azaz a véletlen felfedezések közé sorolná a váratlan szembesülést a szöveggörpusszal; míg egy teológus vagy általában egy hívő ember az isteni gondviselés és sugallat példajaként tekint arra, ami azt követően történt, hogy 2006-ban visszakerültek Sárospatakra a második világháborút követően Szovjetunióba eltulajdonított könyvek. Ekkor Dienes Dénes professzor azzal kereste meg Zsengellér Józsefet, hogy fordítson le számára egy szöveget. A peregrinusok által írt héber köszöntőversek szisztematikus gyűjtését és kutatását addig senki nem kezdte meg, míg az említett szöveg és a hozzá tartozó vers – Komáromi Csipkés György munkája – nem került Zsengellér József kezébe, és nem keltette fel az érdeklődését. Ennek a felfedezésnek és érdeklődésnek az első eredménye egy 59 szerzőtől származó üdvözlőversből összeállított lista lett, majd ebből született az a kutatási projekt, amely méltán nevezhető átfogó, interdiszciplináris kutatásnak, és amely mára 72 szöveget ölel fel.

A *carmina gratulatoria* műfaja alkalmi költészet volt, általában diákok, néha oktatók által írt, jeles alkalmakra született köszöntőverseket takar. Ilyen alkalom volt egy előadás, egy vita vagy egy védés; egyszerre szolgált protokolláris, tudományos és szórakoztató célokat. Legtöbbször latin vagy anyanyelvi költészetéről van szó, de más nyelveken, például görögül vagy héberül írt versek is fennmaradtak. A keresztény hebraisták által használt héber nyelv persze nem a kor zsidóságának héber nyelve, mivel sokkal inkább a Biblia nyelvén alapul, még akkor is, ha a szerző tanult rabbinikus hébert, rendszerint olyan tanároknak köszönhetően, mint például a magyar peregrinusok jeles támogatója, Johannes Leusden. A versek esetében – miként fentebb jeleztem – persze ne számítsunk a XVII. századi magyar irodalom vagy a héber nyelvű költészet kánonját újragondolásra készítő szövegekre. Laskai Matkó János, Diószegi Kalmár Pál, Keresztúri G. Bálint, Gyarmati István,

Debreczeni S. Gáspár, Nicolao Archino, Komáromi Csipkés György, Szathmári Ötvös István, Johannes Leusden, Somosi P. János és Alistáli Farkas Jakab versei nem irodalmi remekművek, többségük – minden értelemben – iskolás költemény, néhány kiemelkedő lírai teljesítményt és egyéni invenciót találunk csak. Még a héber nyelvtudás sem mindig magas színvonalú, jócskán találunk a szövegekben nyelvtani hibákat, elírásokat, és a versek értékét még csak nem is kuriózumszámba menő ritkaságuk adja meg. Jelentőségük kultúraköziségük és művelődéstörténeti szerepükben áll, és arról ad számot, hogy volt olyan kor, és voltak olyan közegek a vallásháborúk, az inkvizíció és a török háborúk által sújtott Európában, amikor keresztény teológusok, egyúttal műkedvelő költők, héberül írtak irodalmi szövegeket, konkrétan verseket; ami akkor is figyelemre méltó tény, ha jól körülhatárolható és elsődlegesen protokolláris alkalmakra írt szövegekről beszélünk. A tanulmánykötet első tanulmányában, Zsengellér József a „miértre?” próbál választ adni, azaz arra a kérdésre, hogy minek köszönhető ennek a különleges műfajnak, egyfajta zárványnak a megszületése, és miért éppen a XVII. században születtek meg ezek a versek. Zsengellér a választ a fenti történeti-háborús kontextusban, a héber nyelv oktatásának helyzetében, valamint a héber nyelv „teológiai és érzelmi pozíciójában” (44.) találja meg; a hagyomány elsoványodását pedig abban, hogy a század végére a héber nyelvhez fűződő kapcsolat hangsúlyváltozásokon ment át. Miként Zsengellér fogalmaz: „a pragmatikus nyelvhasználat felé mozduló, racionalizálódó teológiaoktatásban a nyelv szentségéről annak gyakorlati alkalmazására és tudományos elemző munkában való hasznosítására tevődött át a hangsúly, elvéve ezzel a héber nyelv használatának azt a misztikusságát, ami rímekbe öntött gondolatok megszólaltatására is vonzóvá tette.” (46.) Azonban Zsengellér arra is felhívja a figyelmet, hogy a korban népszerű elmélet a magyar és a héber nyelv rokonságáról a magyar hallgatók körében még vonzóbbá tette a héber nyelv tanulását, és ezek a hallgatók a XVII. században nagy számban jutottak el a hébert magas színvonalon oktató egyetemekre.

A tanulmányok jelentős része a szövegek irodalomtörténeti, nyelvi-stilisztikai elemzésével foglalkozik, de Dienes Dénes, Biró Tamás és Götz Andrea tanulmányainak köszönhetően többek között történettudományi és nyelvi-informatikai kontextust is kapunk. Dienes a magyarországi diákok peregrinációjának és annak változásainak történeti hátteret elemzi, Biró Tamás a digitális bölcsészet lehetőségein keresztül közelít a szövegkorpuszhoz; Götz Andrea pedig szociopragmatikai vizsgálatokat végzett gyakorisági elemzések alapján. Az irodalmi megközelítések közül Juhász Szandra tanulmánya a szerzők közötti kapcsolati hálókkal foglalkozik, egyúttal a kori teológusi-értelmiségi tereibe is betekintést nyújt, amennyiben a szerzők személyén és kapcsolatain keresztül kirajzolódik a XVII. századi teológusképzés és a köré szerveződő tudományos-kulturális élet intézményrendszere is.

Bartók István tanulmánya az irodalomtörténet és az eszmetörténet határain mozog a szerzők helyét és szerepét vizsgálva a kor gondolkodásában. Koltai Kor-

nélia pedig a biblikus stílus használatát elemzi, és verstani kérdéseket vizsgál, de recepcióesztétikai-befogadáselméleti szempontokat is felvet. Verstani vizsgálatai érintik a költői eszközök használatát vagy a rímelés (keresztrímek, páros rímek stb.) bemutatását is. Érdeemes megjegyezni, hogy Koltai habilitációs eljárásra benyújtott és sikeresen megvédett dolgozata is a *carmenekkel* foglalkozott, és az elemzésekben a szerző sikeresen ötvözte héber nyelvi és irodalmi felvérteztségét olyan fontos verstani vizsgálatokkal, mint például a magyar ütemhangsúlyos verselés (a felező nyolcas, felező tizenkettes verselés) alkalmazásának kimutatása vagy néhány meglepően modern és az avantgárdot vagy az expresszionizmust megelőző innováció kiemelése, amelyek azonban inkább a szerzők elégtelen hébertudásának következményei, mintsem tudatos megoldások. A kötet végén pedig egyfajta *bonus track*ként, Postma Ferenc és Zsengellér József két újonnan előkerült köszöntőverset mutat be.

Az úttörő kutatás résztvevői alapos és átfogó munkát végeztek egy-egy szakterületen és a társtudományok határmezsgyéjén is, miközben hálózatkutatási vagy számítógépes módszereket is bevontak. A kötet így különböző erényeket villant fel: a hagyományos megközelítések és a modern technika által inspirált szempontok és lehetőségek a kutatás során kiegészítették egymást, és gazdag képet rajzolnak egy izgalmas művelődéstörténeti korszakról és jelenségről. Ugyanakkor a kutatás számos olyan izgalmas kérdést és lehetőséget is felvet, amelyet érdemes lenne akár az egyes kutatók vizsgálatainak, akár egy újabb közös projektnek a tárgyává tenni. Öröndetes módon úgy tűnik, hogy a kutatás tovább folytatódik, legalábbis ezt ígéri Zsengellér József az előszóban, amely szerint már több komolyabb terv is körvonalazódik. A kutatócsoport reményei szerint hamarosan megjelenik egy szövegkiadás is, eredeti héber szövegekkel, angol és magyar fordításokkal, amely igazi kincsbányának ígérkezik, és ha megengedhető ennyi szubjektív megjegyzés, recenzens személy szerint is nagyon várja ennek megjelenését. De hasonlóan örömteli várakozással nézünk a többi terv – az újabb szövegek felkutatásának, a kor magyarországi héberoktatása vizsgálatának vagy a külföldön még *terra incognita*nak számító téma nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe való bekötésének – elébe, ami újabb fontos felfedezésekkel kecsegtet.

Peremiczky Szilvia